

Det danske Haandværk i Middelalderen.

Af

R. Berg.

Samling af Danmarks Lavsskraaer fra Middelalderen, udgivne ved C. Nyrop af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. 2. Bind. 1.—2. Hæfte. Kbhvn. 1895 og 1896.

Danmarks ældre økonomiske Historie har hidtil ikke været meget dyrket. Vi kender endnu saare lidt til vort Landbrugs ældste Tilstand og ikke stort mere til Handelens. Hvad der er kommet frem ligger gemt i vanskeligt tilgængelige Tidsskrifter. Naar vi er heldigere stillet paa Haandværkets og Industriens Omraade, skyldes det en enkelt Mands utrættelige Arbejde. En Menneskealder igennem har Professor C. Nyrop gennemforsket vore Arkiver og draget alt det Materiale frem for Dagens Lys, der behøves til Studiet af vort Haandværks Historie og Tilstand i ældre Tid. I en meget anselig Række Bøger, Pjecer og Tidsskriftartikler har han endvidere lagt en stor Del af Materialet saaledes til Rette, at man af dem paa det nærmeste vil kunne danne sig et Billede af det danske Haandværks og den danske Industris Udvikling gennem Tiderne. Et af de fortjenstfuldste Arbejder i denne lange Kæde af

Skrifter er Udgaven af de gamle Lavsskraaer fra Middelalderen. Samlingen indeholder en fuldstændig Udgave af alle hidtil bevarede eller bekendte Lavs- eller Gildeskraaer, der ere ældre end Reformationen. Det vilde være ønskeligt, om Samlingen i sin Tid vilde blive suppleret med de Skraaer, der ligge mellem Reformationen og Enevældens Indførelse. De høre jo dog med til Billedets Fuldstændiggørelse.

Som Værket nu foreligger, omfatter det i 1ste Bind Skraaerne for de almindelige Gilder, Gejstlighedens Gilder og Købmandsgilderne. Det hidtil udkomne af 2det Bind indeholder Skraaer for Haandværkslavene samt en Del oplysende Breve og Aktstykker.

Gennemlæser man nu den foreliggende Samling Lavsskraaer, der bestaar af 99 Numre og som omfatter Skraaer og andre Aktstykker vedrørende Tiden fra 1349 til 1536, er det strax iøjnefaldende, at Haandværkslavene have to helt forskellige Sider; de ere Gilder, d. v. s. Broderskaber til gensidig Støtte, Trøst og Underholdning, og de ere Lav, d. v. s. faglige Organisationer.

Det er nødvendigt fra først af at fastholde disse to Hovedtræk, da man derved faar Forklaring paa flere tilsyneladende indbyrdes Modsigelser. Det er saaledes i deres Egenskab af Gilder, at man finder saavel Mand, Hustru, Døttre, Piger som Svende optagne indenfor Lavenes fælles Ramme, og det er ogsaa herudfra, at Forklaringen maa søges til, at man kan finde en Tømrer som Medlem af Københavns Bagervendes Gilde eller en Bryggersvend som Medlem af Odense Skomagersvendes Gilde o. s. fr. For Svendegildernes Vedkommende har der sikkert ikke været noget som helst unaturligt eller uregelmæssigt i at have andre end Fag-

fæller indenfor deres Kreds; Svendenes Gilder optraadte nemlig ikke udadtil som faglige Organisationer, saaledes som Mestrenes gjorde; naar Svendene har dannet selvstændige Gilder, har det sikkert kun været for bedre at kunne raade for deres egne Sager og maaske for derved at skaffe sig rigeligere Hjælp end den, der vilde blive dem til Del som Medlemmer af Mestrenes Gilder.

Hvorvidt der ogsaa kunde optages Ikke-Fagfæller i Mestrenes Gilder, savner man Vidnesbyrd om. Sandsynligheden taler dog for, at dette ikke har kunnet lade sig gøre, eller at det i hvert Fald ikke har været almindeligt.

Uagtet Mesterlavene saaledes har haft et snævrere Omfang, er det dog — især for den ældste Tids Vedkommende — tydeligt, at det mere er som Broderskaber end som økonomisk Organisation, at de ere blevene søgte. Og dette er da ogsaa saare forstaaeligt udfra det Kendskab, vi have til Tidens Forhold i det hele. De store sociale Forskydninger, som paa den Tid foregik i Bondestanden, førte til en stadig Indvandring fra Land til By; hvor naturligt da, at den Mand, der havde løsrevet sig fra Landets ældgamle og stærke Slægtskabs- og Fællesskabsbaand, at han, ene, som han stod i et nyt Samfund, under ganske forandrede Forhold, søgte ind under et Broderskab. Hvor skulde han ellers vente Hjælp i Tilfælde af Sygdom eller anden Nød, hvor skulde han finde Bistand, naar Ildsvaade havde lagt hans Hus øde, eller naar han for sin Sjæls Frelses Skyld drog paa Pilegrimsvandring, hvem skulde sørge for hans Begravelse i viet Jord, naar han var død, hvem skulde endelig anstrænge sig for hans Sjælefred ved Bønner eller Messer, hvem

andre end netop Broderskabet. Der var ingen Hospitaler, ingen Alderdomshjem, ingen Assuranceselskaber, intet Fattigvæsen; hvem der da ikke var rig nok til at staa paa egne Ben eller havde Slægtninge, der vilde staa ham bi, han var nødt til at søge sammen med andre for at sikre sig mod de Ulykker, der kunde komme, naar de mindst var ventede. Man forstaar derfor ogsaa saare vel Motiverne til Dannelsen af Odense Skomagersvendens Gilde (S. 14): »Det skete saa i Fordumstid, at stor Død regerede over al Verden, som kaldede være Pestilens, da frygtede saa vel unge som gamle, fordi at Døden han sparer ingen, da frygtede ogsaa Skomager Svendene i Odense for Døden og teede dem saa, at de vilde fly deres Ting paa den Maade, at om nogen af dem døde, at han skulde være vel forestanden . . . o. s. v.«

Til andre Tider kan det være religiøs Interesse, der har været bestemmende for Gildets Dannelse, som naar det hedder i Københavns Skrædderes Skraa fra 1415 (S. 30), at det er stiftet »Gud den hellige Trefoldighed til Lov og Hæder og Ære og til vore Efterkommere Brødres og Søstres Livs og Sjæls Bestandelse«.

Hovedgrunden til at søge Optagelse i Gildet var dog nok den, at det først var som Medlem af dette, at den indtraadte kunde nyde Fred og Omgang med dem, han socialt stod paa lige Fod med. Gildet skaffede ham Ret udadtil og værnede i det hele taget om alle hans Interesser.

Lavet var som en stor Familie, det havde sin Helgen, til Tider sit eget Alter, sit eget Kapel, ja endog sin egen Præst.

Iblandt sine Lavsbrødre finder Haandværkeren sine Venner, med dem samles han baade til Alvor og Gammen, han gaar til Messe med dem, drikker, spiser, danser og rider Maj i By sammen med dem.

Om hele dette Liv giver de gamle Lavsskraer os udførlig Besked, vi finder Træk for Træk, hvorledes en dansk Haandværkers Liv henrandt i Hellig og Søgn i en lille Købstad for 4—500 Aar siden.

Vender vi os til Lavsvæsenet som faglig Organisation, er det ogsaa udfra Livet og Livsforholdene i de smaa Købstæder, at man maa søge Forklaringen til de mange Fænomener, som forekommer vor Tid saa besynderlige og saa stridende mod al sund Sans.

En middelalderlig Købstad var, trods det, at den var Samlingssted og Knudepunkt for vedkommende Egns Handel og Samfærdsel, dog, naar alt kom til alt, ret isoleret. Verdenshandel i vor Tids Forstand fandtes ikke, og Tilførslen indskrænkede sig til det allernødvendigste. Handel og Industri var i Datidens danske Købstæder for den overvejende Del indskrænket til at varetage det lokale Markeds Behov. Naar undtages Sild, var der saa godt som ingen Export fra danske Byer.

Smaa Reder, som Byerne var, og ikke rummende ret mange Mennesker, laa de hengemte og for det meste glemte bag deres Plankeværker og Grave, alene henviste til sig selv og det nærmeste Opland med Hensyn til Produktion og Omsætning. Det gjaldt derfor for dem om at passe paa, at der ikke gik nogen Fortjeneste bort fra Byen, som kunde tilkomme dens Indbyggere. Ingen Fremmed burde have Lov til at indføre og sælge en Vare, som kunde fremstilles inden-

for de hjemlige Mure. Hvis det var anderledes, hvorledes skulde Borgerne, Købmændene og Haandværkerne ellers have kunnet leve og svare Kongen og Byen hver sit. Tanken om Borgernes Eneret paa Erhverv indenfor Byens Grænser grunder sig da ganske naturligt paa de faktiske Forhold, paa det for Indbyggerne nyttigste og behageligste. Dette System kan synes vor Tid egoistisk, men det var i Virkeligheden det eneste brugelige, og dets Nødvendighed begrundes da ogsaa af Tidens Statsretslærde ved Hensynet til Alles Vel.

Naturligvis kunde et saadant System ikke gennemføres, uden at alt maatte ordnes forud paa det omhyggeligste. Thi det gjaldt ikke blot om at holde uberettiget fremmed Indblanding borte, men ogsaa om indenfor Byens eget Omraade at sørge for, at hver Mand fik sit at leve af.

Byens Økonomi skulde helst være et regelmæssigt Maskineri, der dirigeredes fra oven med den samme rolige ensartede Omdrejning; ingen enkelt Del skulde have Lov til at fungere paa egen Haand; naar det ene Hjul sattes i Bevægelse, skulde alle de andre ogsaa gaa.

Det er dette Princip, som udtrykkes af Middelalderens største Statsretslærde, Thomas fra Aquino, naar han i sit Skrift: »De regimine principum« siger, at Køb og Salg er indrettet til Tilfredsstillelse af det gensidige Behov, til fælles Nytte for Køber og Sælger. Ingen af dem skal derfor have nogen Fordel fremfor den anden, og derfor skal der stedse være det rette Forhold mellem Vare og Pris.

Disse Grundsætninger er det, der have været bestemmende for Lavsvæsenet, det System, hvorunder man søgte at indordne alle Næringsdrivende, og det

er atter dem, der komme mer eller mindre klart frem i Middelalderens økonomiske Lovgivning. Man sporer dem i Stadsretternes strænge Vedtægter om, hvad Gæster (udenbysboende) maa købe og føre bort fra Byen, og man har dem aldeles klart i de vidtløftige Bestemmelser om »Forkøb«. Ingen enkelt maa, f. Ex. ved Køb af Levnedsmidler, benytte sig af et Tilbud, der ikke er lige tilgængeligt for alle. Al Handel skulde foregaa paa Torvet paa de dertil bestemte Dage og til de dertil bestemte Tider. Mere detailleret gaa Bestemmelserne i denne Retning igen i de forskellige Lavsskraaer. I Malmø maatte ingen — udenfor et nærmere bestemt Tidsrum — købe Huder af Bønderne uden til eget Behov. Hvad der gik derudover, var forbeholdt Byens Skomagere (S. 119). I Flensborg Skomageres Skraa af 1437 forbydes det Skomagerne at købe Bark, før det er kommen indenfor Byen, ligesom ingen maa tinge forud om Læder, »fordi den fattige skal have saa godt som den rige« (S. 84).

Indenfor de enkelte Lav træffer man Bestemmelser i Massevis om, at ingen maa købe flere Materialier, end han selv har Brug for, og hyppig er Bestemmelsen om, at Oldermænden skal forestaa Indkøb af Raaemner, for at ingen enkelt skal blive forurettet. Og saaledes videre i det uendelige.

Som man ser, har det enkelte Menneske som saadan ingen Ret, kun som Led af det hele faar han Lov til at existere. Det er hans Pligt at arbejde, men til lige hans Ret at faa et anstændigt Udbytte for sin Møje.

For den Tids Statsstyrere gjaldt det da om at faa enhver puttet ind paa sin regelmæssige Plads i Træde-

møllen, og en Gang anbragt er det ham umuligt at bryde ud.

»Enhver skal nære sig af sit Embede« bliver derfor Hovedsætningen i Datidens Næringslovgivning, eller som det fyndigt hedder i en af Erik af Pommern 1422 udstedt Forordning: »Alle Embedsmænd (Haandværkere) bjærge sig og nære sig af deres Embede saasom er, at Borgere og Bymænd, de som ikke saadanne Embede have, som herefter nævnes, de bjærge sig med deres Købmandsskab og med deres Brygning og saadan Købmands Haandtering, Bager bjærge sig af sin Baging, Sudere af sin Skogærning o. s. v.«.

Konsekvensen af denne nøjagtige Ordning af Næringslivet maatte i sit videre Forløb føre til, at al Haandværk og Handel samledes i Købstæderne, og saaledes blev det i Virkeligheden ogsaa. Denne Udvikling maa omtrent være bleven fuldbyrdet i det 15. Aarhundrede, og fra den Tid stammer den skarpe Forskel paa Borger og Bonde, som endnu har været raadende i vor Tid.

Det følger imidlertid saa temmelig af sig selv, at en Ordning som den her skitserede kun kunde gennemføres i sin Renhed af en stærk Kongemagt. En saadan havde Danmark ikke, før Enevoldsmagten indførtes, og Kontrollen med Næringslivets regelmæssige Gang maatte derfor overlades til Øvrighederne i de enkelte Byer, en Ordning, der fik skæbnesvangre Følger for hele Udviklingen af Handel og Haandværk.

Efter de forskellige Stadsretter er det da ogsaa Borgmester og Raad, der bemyndiges til »at skikke, sætte og bestille til vort Raads Behag allehaande Embede og Gærningsfolk i og omkring Staden, saasom

skelligst og nyttigst er baade for os og dem og for Almuen og Staden og alt saa, at baade den, som sælger og den som køber fanger Skellighed for sit og lige«, saaledes som det hedder 1422 i et af Erik af Pommern udstedt Privilegium for København.

Reglerne for, hvorledes de forskellige Haandteringer skal ordnes, findes i Lavsskraaerne, der formelt altid ere udstedte og besejlede af Øvrigheden, men i de allerfleste Byer vistnok i den Form, som vedkommende Haandværk maatte ønske, og det er sikkert ogsaa ved disses eget Initiativ, at Lavene ere blevne dannede. Fælles for alle disse Skraaer er Fordringen om, at vedkommende Haandværker skal være ægte født, at han skal kunne sit Haandværk med Færdighed; endvidere Bestemmelser om, hvormeget der skal betales for at komme ind i Lavet, hvormange Svende og Dreng en Mester maa holde, Forbud mod at gaa hinanden i Næringen eller lokke en Lavsfælles Svend eller Dreng fra sin rette Mester, Forbud mod at gøre Lavsfællerne Forkøb. Endelig visse Organisationsregler og Forskrifter for Mødetider o. s. v. Den vigtigste Bestemmelse er dog den, hvorved der tilsiges vedkommende Lav Eneret til at udøve sit Haandværk. Ene retten var Hovedhjørnestenen i hele Tidens økonomiske System, og paa dette gjordes der kun Brud ved de aarlige Markeder. Naar disse afholdtes, strømmede Handlende og Haandværkere til alle Steder fra, og saa havde enhver Lov til at sælge og købe, ligesom han vilde.

I Spidsen for Lavet stod en Oldermænd, hjulpet af en eller flere »Stolsbrødre«. Oldermænden skulde beskikkes af Øvrigheden, men som Regel har det dog

sikkert været Lavet selv, der valgte ham. hvorimod Borgmester og Raad har nøjedes med at godkende Valget. Kun i Ribe synes Fremgangsmaaden at have været en anden, thi her overlades det udtrykkeligt Smedelavet 1424 og 1450 selv at vælge sine Oldermænd. Man har i det hele Lov til at formode, at Borgmestres og Raads Tilsyn som Regel har været af ren formel Natur. Indenfor Lavet har Brødrene raadet som de selv vilde, og mangfoldige ere sikkert de Vedtægter, der i Tidens Løb ere blevne indførte, uden at Øvrigheden er bleven ulejliget med at stadfæste dem.*)

Hvad er det nu for Haandværk, man finder i Middelalderens Købstæder, og til hvilket fagligt Udviklingsstandpunkt er det naaet?

Gennemgaar man Stadsretterne og de bevarede Skraaer, finder man, at Haandværkerstanden i de enkelte Byer for det meste har bestaaet af de Fag, der var nødvendige til Frembringelse af Fødemidler, Klæder og de vigtigste af det daglige Livs Brugsgenstande. Det er Bagere, Skomagere, Skrædere, Garvere, Buntmagere, Smede, Bødkere o. s. v. Kun enkeltvis forekomme Remmesnidere, Guldsmede, Sværdfe gere og Glarmestre. De egentlige Bygningshaandværkere som Tømrere, Murere og Bygningssnedkere forekomme endnu ikke som Lav. Dette hænger sammen med, at der i Datidens Smaabyer næppe har været Brug for sidstnævnte Haandværk, og de, der have udøvet dem, have vandret til de Steder, hvor der var Brug for dem,

*) Se f. Ex. Tilføjelser til Skraaen for Københavns Remmesnidere og Pungmagere (S. 156).

for efter fuldendt Arbejde atter at drage andetsteds hen. De har været, hvad man i Tyskland kaldte »Stører«, det vil sige, de var endnu ikke fast bosiddende Haandværkere, men Lønarbejdere, der for Kost og Løn lod sig engagere af den, der havde Brug for deres Arbejde. Det er da ogsaa disse Haandværk, der senest organiseres i Lav. Først 1510 stiftes der et Tømmerlav i København, 1554 kommer Snedkerne, og endelig efter 1622 Murere og Malere.

Rimeligvis have ogsaa de først nævnte Haandværkere gennemgaaet den samme Udvikling. Til at begynde med simpel Lønarbejder, der i »Arbejds-køberens« Hus bliver forsynet med alt, hvad han har nødig til vedkommende Arbejdes Udførelse, og derfor nyder Kost og en ringe Løn; saa fast bosiddende Arbejder, der modtager Kundens Materiale ind i Huset til Forfærdigelse; og endelig den selvstændige Næringsdrivende, der baade udfører Arbejdet hjemme og lægger Materialerne til. Mangfoldige Haandværk have først meget sent naaet det sidste Udviklingstrin, f. Ex. Skræderne, der jo endnu i vor Tid forfærdiger Klæder af Kundens eget indkøbte Tøj, ja gaar man til vor Tids Landhaandværkere, vil man endnu i afsides Egne finde Haandværkere, der staa paa den rene Lønarbejders Standpunkt og vandre fra Gaard til Gaard, fra By til By, for at tilbyde deres Arbejdskraft.

Naar man undtager Bygningsfagene og enkelte andre, synes det imidlertid, som om de øvrige Haandværk have naaet at konsolidere sig. I de fleste nogenlunde store Byer ere de blevne organiserede som Lav og udgøre indenfor Bymurene en særlig Klasse, der har skilt sig ud fra de andre derboende Stænder, navnlig

fra Købmændene. Efter Datoerne paa de bevarede Lavsskraaer synes denne Udvikling at være foregaaet fra Midten af det 14de Aarhundrede til godt ind i det 15de. I de smaa Byer er det dog neppe gaaet saa hurtigt med alle Haandværk. Mangfoldige Haandværkere ere sikkert vedblevne med at være »Stører«, og selv de Haandværkere, som vare blevne organiserede i Lav, have ikke altid haft nok af det stedlige Marked, men have søgt Afsætning ved andre Byers Markeder. Dette gælder f. Ex. Københavns Remmesnidere, der daterer Indførslerne i deres Lavsbog efter Tiden for Roskilde Marked. Højt i Anseelse og Indflydelse har Haandværkerne ikke staaet. I mange af de gamle almindelige Gilder blev det efterhaanden fast Regel ikke at optage nogen Haandværker, og fra 1422 bliver det en ofte gentagen Lov, at ingen Haandværker kan blive Raadmand. Dertil maatte alene tages Købmænd.

Men sattes der saaledes en Skranke for Haandværkerens Fremkomst opad, var dette dog ingenlunde det samme som at Haandværkerstandens Udvikling hæmmedes.

Kunde Haandværkeren ikke naa op i Byaristokratiets Rækker, saa havde han dog ogsaa sin sociale og faglige Anseelse at kæmpe for. Den fast bosiddende Haandværker var bleven til Herre over sit eget Arbejde, men deraf fulgte imidlertid, at han paa en Gang havde at værge sit Stæde til to Sider, mod Svendene og mod den store ufaglærte Skare af »Fuskere«, der var en Følge af den stærke Indvandring fra Land til By. Der er ingen Tvivl om, at denne Indvandring, som fandt Sted gennem hele det sidste Aarhundrede af Middel-

alderen og langt ind i den nyere Tid, paa mangfoldig Vis har præget Haandværkslavens Udvikling.

Vi har saaledes ret sikker Grund til at antage, at Haandværkslavene for største Delen bleve rekruterede fra Landet af unge Bønderkarle, der have været uden Ejendom. Ordningen af Lærlingeforholdene synes at afgive et indirekte Bevis herfor. Læretiden, hvor den nævnes, er saaledes urimelig kort for en Dreng; den varierer mellem 1 og 2 Aar og synes allerede derved at passe bedre for en Voxen, men endnu mere betegnende er det, at Lærlingene til Tider forudsættes at være gifte eller at ville gifte sig, eller at det nævnes som noget ganske naturligt, at de umiddelbart efter udstaaet Læretid kunne indtræde i Lavet som Mestre.

Men alle disse Indvandrede, til hvilket Udlandet forøvrigt ogsaa leverede sit Kontingent*), have sikkert ikke uden videre underkastet sig Lavene; mangfoldige af dem har vistnok ernæret sig ved Fuskeri, og overfor disse har det da været nødvendigt for Lavsmestrene at slutte sig sammen og vise, hvad de duede til.

En Tid lang har Lavene næppe gjort væsentlige Vanskeligheder ved Optagelsen, selv af mindre vellærte Brødre, men omtrent fra Midten af det 15de Aarhundrede ser man, hvorledes de overalt begynder at gøre Adgangen vanskeligere, og Optagelsesbetingelserne mere og mere indviklede.

*) Det er betegnende for Forholdene, at af de 24 Mestre, der i Tiden fra 1567 til 1605 indskrives i Københavns Sadelmagerlav, er kun 1 født i København, 3 vare fra Skaane, 8 fra Tyskland, 4 fra Skotland og Resten fra Landdistrikter i Danmark.

Medens man vistnok de fleste Steder oprindelig havde nøjedes med Fordringen om, at den Nyindtrædende skulde kunne sit Haandværk vel, kommer senere Forlangendet om Mesterstykke. Hertil føjes mange Steder Krav om, at den, der vil ind i Lavet, først skal have tjent nogle Aar som Svend og desuden skal »æske« Lavet to eller flere Gange i Løbet af et Aar^{*)}. Endelig forhøjes »Igangen«, og den »Kost«, der skal gives af den indtrædende, synes at være bleven større og mere kostbar end fra først af. Omvendt indføres der lempeligere Betingelser for Lavsbrødrenes Slægtninge eller for deres Enker.

Disse Tendenser ere blevne tydede i den Retning, at det var Lavene, der ved de strængere Adgangsbetingelser vilde afspærre Adgangen for Konkurrenter fra Svendenes Kreds for derved at sikre sig selv Monopol paa Haandværkets Udøvelse. Paa det Udviklingstrin, hvorpaa Haandværket befandt sig i Middelalderen, er denne Antagelse dog vistnok, ret beset, ikke helt korrekt. Den Mesterprøve, der forlangtes aflagt, har næppe kunnet afskrække nogen vel uddannet Svend, og synes ikke at have været kostbarere eller sværere, end at enhver Svend har kunnet udføre den. Prøven har sikkert kun været Udtryk for, hvad der efter Skik og Brug har kunnet forlanges af en Haandværker, »der kunde sit Embede vel«, og er derfor ganske naturligt bleven optaget i Skraaen, naar denne af en eller anden Grund er bleven fornyet. Hvor vi kan kontrollere det, synes der heller ikke at have været nogen Tilbøjelighed til i Tidens Løb at gøre Prøven sværere. Københavns

^{*)} Se f. Ex. Flensborg Skomageres Skraa S. 84.

Remmesnidere har, for blot at anføre et Exempel, nøjagtig den samme Mesterprøve 1460 som 54 Aar efter, i 1514 (S. 156 og 349). Prøven kan da ogsaa lige saa vel opfattes som en Garanti, Øvrigheden forlangte, og som den vellærte Haandværksmester selv ønskede at aflægge som Bevis for hans Modenhed til at tjene sine Medborgere, og dette vilde ganske være i de herskende økonomiske Anskuelsers Aand. Lige saa lidt behøver man at betragte de andre Fordringer som Udtryk for Monopollyster hos Mestrene. Det større og bedre Traktament, der indførtes, er saaledes næppe andet end et Udslag af Tidens stigende Tilbøjelighed til bedre Leve-maade. Nogen alvorlig og uoverkommelig Hindring for Indtrædelsen i et Lav kan det næppe have været for ret mange. Større Betænkelse er der Grund til at nære, naar man af Københavns Guldsmedes Skraa fra 1429 (S. 65) samt af flere Flensborg Skraaer erfarer, at den nyindtrædende skulde være i Besiddelse af en vis Formue. Skomagerne i Flensborg forlanger 1437 saaledes XV Mark lybsk foruden Klæderne.

Man gør dog vistnok Ret i at tyde alle disse Bestemmelser mere som et socialt Værn end som et økonomisk. Det er den egentlige »zünftige« Bevægelse, der begynder at vise sig. Man har ikke uden videre villet give Plads for den første den bedste Landhaandværker, der havde fusket sig til at lære et Haandværk ved egen Hjælp, og hvis Arbejde maaske kunde være godt nok for Bønder, men ikke har været værdigt til at maale sig med den faglærte Haandværkers. Nej, Graderne maatte tilbørligt gennemgaas, og den, der vilde lære, maatte betale derfor og udstaa en passende Læretid.

At hele denne Udvikling virkelig maa opfattes

som værende af social Natur, synes ogsaa at fremgaa af, at man intet Steds fra erfarer noget om, at Øvrigheden har modsat sig disse Bestræbelser fra Haandværkernes Side. Ganske vist paabyder Erik af Pommern 1422 for Københavns Vedkommende, at den, der vil vinde et Lav, skal give 1 Øre i »Igang«, »og ej mere«, men det var ikke Kongemagten, men Byernes Borgmestre og Raad, der havde Kontrollen med Lavene, og de synes slet ikke at være traadt Udviklingen hindrende i Møde, men tværtimod at have bifaldet den, eftersom det var dem, der, i hvert Fald formelt, udstedte Lavsskraaerne. For Københavns Vedkommende havde Kongens Foged ogsaa en Stemme og var Medudsteder af Lavsprivilegierne, men heller ikke fra denne Kongemagtens Repræsentant ser man nogen Optræden mod Lavene. Det er da ogsaa betegnende, at Kristoffer af Bayern 1443 i Københavns Stadsret sætter en forskellig Taxt for Indtrædelsen i Lavene, eftersom Vedkommende er født i Byen eller ej.

Det har da sikkert været en Udvikling indenfor Købstæderne, som end ikke Kongemagten har kunnet eller villet dæmme op imod, og at Trangen til at modarbejde Indvandring ikke blot har været raadende indenfor Haandværkerne, men har strakt sig til hele Bysamfundet, ses af en Bestemmelse, som 1550 fattes af Borgmestre og Raad i Aarhus. Efter denne kan ingen blive Borger i Byen, uden at han forinden har tjent en Borger i tre »samfældige« Aar, og desuden kunde give 6 Daler til Byen »og intet mindre«. En Undtagelse gøres dog for den, der er formuende og fanger Giftermaal deri Byen; han kan slippe med

en ringere Tjenestetid, men skal saa give flere Borger-
skabspenge. *)

Alt tyder paa, at Købstadsamfundet har følt sig som en særlig social Klasse, og at man har villet værne om denne Stilling. Den fast bosiddende Haandværker er bleven Mester og Arbejdsgiver, og gør hvad han kan for at underbygge denne sin Rangstilling i Samfundet. Dette mærkes ogsaa stærkt i Forholdet til Svendene.

Allerede i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede træffer man særlige Svendegilder, der vel staa under Opsigt af Mesterlavet, men dog indtager en ret fri Stilling. Svendene kan ikke stilles i Klasse med almindeligt Tyende; de have Ret til at klage til Oldemanden over Mesteren, naar de mene sig forurettet af ham, eller han ikke har betalt dem deres Løn, og det er udtrykkelig forbudt Mesteren under Bødestraf at slaa sin Svend. Svenden har altsaa haft sit lovlige Forum at ty til, ja der er endog Tegn paa, at der i visse Fag har bestaaet, hvad man med et moderne Udtryk kunde kalde for en Voldgiftsret, som naar det i Slesvig Skrædderes Skraa fra 1415 hedder, at Tvistigheder mellem Mestre og Svende skal bringes for »Værkmesteren«.

Stor social Forskel har der i Middelalderen vel næppe hersket mellem Mestre og Svende, men der er dog en Del, der tyder paa, at en Kløft begynder at danne sig. Medens Svendene oprindelig havde deltaget i Mestrenes Gildesammenkomster og vel endog været Brødre i Gildet, spores der i Slutningen af det 15de Aarhundrede en tydelig Lyst til at holde dem udenfor,

*) F. R. Hübertz: Aktstykker vedkommende Staden og Stiftet Aarhus I, 248.

som naar det hedder i Slagelse Skomageres Skraa af 1471 (S. 168), at ingen skal gange til Lavets Kost uden Husbond og Hustru, medmindre det er et Bud, der kommer med diende Barn til Moderen. I Roskilde Smedes Skraa fra 1491 (S. 203) udtales det, at ingen Svend maa komme i Lavshuset uden for at hente sin Husbond og bringe ham hans Vaaben eller Stav samt hans Lygte eller Lys.

Mere betegnende er imidlertid den i de allerfleste Skraaer forekommende Bestemmelse om, at ingen Mester maa tage sin Svend paa Halvværk (i Kompagni) med sig. Det synes som om man her træffer paa et Forhold, der tyder paa en oprindelig Lighed mellem Mester og Svend, som man har villet modarbejde, eller ogsaa, at man har villet forhindre, at en Svend under falsk Maske og uden at have gjort Mesterstykke kunde arbejde som Mester og dog slippe for Lavets Byrder. Hvorledes Bestemmelsen nu end skal forstaas, er det imidlertid sikkert, at man ikke i alle Fag eller i alle Byer var naaet til helt at faa Svenden reduceret til Arbejder. I Ribe Smedes Skraa af 1424 og 1450 (S. 44 og 114) synes Kompagniskabet saaledes taalt paa Betingelse af, at Mesteren gik i Borgen for Svenden, hvad der vil sige det samme som at indestaa for, at Svenden i sin Tid kom til at svare, hvad han skulde, til Lavet. Pelsnersvendene i Flensborg maa endog (1437) hvert Fjerdingaar for egen Regning lave en Pels, »men ikke mere« (S. 101).

Har Svendene imidlertid i denne Retning haft nogen Selvstændighed, er den dog senere slaaet ned, og i Slutningen af Middelalderen synes Svenden at være fuldt udviklet som særlig social Type. Mestrenes Or-

ganisation er bleven skrap nok til at holde Svendene i et bestemt Underdanighedsforhold. Der sættes streng Straf for den Svend, der forlader sin Mester i Utide. Ingen anden Mester maa antage ham. Havde en Svend forsømt sin Mesters Arbejde i den Tid, han var forpligtet til at tjene hos ham, havde Mesteren mange Steder Ret til at holde ham i Arbejde uden Vederlag efter Fardag i lige saa mange Dage, som Svenden havde forsømt i den Tid, han lovligt skulde arbejde hos Mesteren. Men ikke nok med, at Mesteren havde denne Ret over Svenden, han kunde gøre ham yderligere Fortræd ved at udvirke, at Lavet nægtede ham Anbefalingsbrev til Lavet i den By, hvor han vilde nedsætte sig som Mester, ja man kunde gøre det, som værre var, og som Roskilde Smede truer med i deres Skraa (1491), nemlig at skrive efter en Svend, som var rømt fra sin Mester, og oplyse, hvordan han var gaaet bort.

Enhver Svend, der vilde have Arbejde, maatte forpligte sig til at tjene et vist Tidsrum, der synes at have været mindst et Fjerdingsaar. Han kunde kun slippe til de en Gang vedtagne Fardage — Jul, Paaske og Mikkelsdag. Svendene vare altsaa i det hele ret afhængige af Mesteren.

At der imidlertid indenfor Svendenes Rækker har været en Bevægelse i Gang henimod større Frihed, synes at fremgaa af Københavns Guldsmedes Skraa af 1429 og Flensborg Skomageres Skraa af 1437, hvori det forbydes at give Svendene Uge- og Dagløn. Man har aabenbart hermed villet hindre, at Svendene bleve for let bevægelige, og det synes ogsaa, som om Mestrene have haft Held med sig i denne Henseende. Svendene

vare endnu ikke blevne til det store internationale Samfund, vi kender fra senere Tider, og som overalt vidste at sætte sine Fordringer igennem.

Allerede i det 15de Aarhundrede er der dog hist og her i Skraaerne Tale om Svendevandringer, og det betyder sikkert, at det selv paa dette forholdsvis tidlige Udviklingsstadium i dansk Haandværk ikke altid har været saa nemt at vinde frem. Næppe saa meget, fordi Mesterlavene spærrede Adgangen for Svende til at blive Mestre, som fordi de fleste Byer ikke have haft Trang til flere Mestre. Svendene, der tidligere nedsatte sig som selvstændige temmelig snart efter Læretidens Udløb, blive nu nødt til at drage fra Sted til Sted for at søge Arbejde, og Vandringer bliver noget, enhver Svend maa gennemgaa, ja snart ser vi den opstillet som en bestemt Fordring til enhver Svend, der vil være Mester.

Ved Slutningen af Middelalderen staar Lavene da som en Række smaa stærke Samfund, værnet af de Skranker, som Tidsforhold og Sædvane efterhaanden har dannet om dem. Med de Privilegier og Rettigheder, som de har erhvervet, er de nu i Stand til at holde sig afsluttet, at værne sig mod altfor stærk Invasion og at holde Svendene i Tømme. Og nu, da deres sociale Stilling er grundfæstet, kan de rette Bestræbelserne mod at sikre sig økonomisk og udnytte den Eneret, som Lavsartiklerne gav dem til at udøve deres Haandværk indenfor Byens Grænser. Man erfarer da virkelig ogsaa, at Lavene lidt ind i det 16de Aarhundrede begyndte at forhøje Priserne for deres Varer.

Det synes især at have været Skomagerne, som have været Foregangsmænd i denne Henseende, og

saa begærlige synes de at have været, at Kong Hans ved en Forordning af 21. Novbr. 1507 saa sig nødsaget til at hæve alle bestaaende Skomagerlav i Riget og gøre Skomageriet til fri Næring, »fordi den menige Mand tit og ofte har kært og klaget over dem af Skomager Embede, saa at de have sæt og gjort uredeligt Køb paa Sko« (S. 393). Stormen mod Skomagerne synes dog forholdsvis hurtigt at være trukken over, thi ganske kort Tid efter ser vi den samme Konge udstede nye Lavsskraaer for Skomagerne i forskellige Byer. At de andre Haandværk imidlertid ikke har været bedre end Skomagerne, synes at fremgaa af Frederik den I's Brev af 4. December 1526 (S. 403), hvorved alle Lav hæves, fordi de ofte voldede »stor Tvedragt og Ulydelse blandt Almuen«. For Fremtiden skulle alle Byens Beboere være i Lav og Gilde med Borgmestre og Raad, hvem det paalægges hvert Aar paa St. Valborg Dag at fastsætte Prisen paa de forskellige Haandværksfrembringelser.

Hvor vidt det er lykkedes Kongen at faa Lavene ophævede ved denne Forordning er vist tvivlsomt, i hvert Fald ere de sikkert snart komne frem igen. Det har da aabenbart heller ikke været Hensigten at indføre Frinæring; det laa langt fra den Tids økonomiske Tankegang, som netop fremfor alt gik ud paa, at alt skulde være lovbundet og reguleret. Alene af den Grund have Lavene ikke kunnet undværes, og naar det i den nævnte Forordning hedder, at Haandværkerne skulle undersøge, om en ny tilkommende Haandværker »er god for sit Embede«, saa gav man sikkert her en Finger, som snart er bleven benyttet til en ny Lavsdannelse eller til at genoplive den ophævede

gamle. Lavene hørte med til Tidens økonomiske Organisation, og man ser dem derfor ogsaa komme frem igen, hvor ofte de end ophæves. Det var da egentlig heller ikke Lavene selv, Regeringen vilde til Livs, men det Monopol, de begyndte at erhverve sig.

Man saa ikke, at Monopolet var en Følge af selve det kunstige System, man vilde haandhæve. Dettets ideale Stræben efter Ret for alle var uigennemførligt, først fordi Menneskene nu en Gang ikke er saa gode som de burde være, men dernæst fordi den stærke Regeringsmagt, der som den drivende Fjeder skulde have holdt hele Urværket i regelmæssig Gang, manglede. Der var ingen Enhed i den økonomiske Ledelse, og Borgmester og Raad, som skulde udføre Kronens Befalinger, var vistnok de fleste Steder altfor interesseret i, at alting gik som det kunde og ikke som det skulde. I Stedet for til en økonomisk Helhed blev Landet derfor til en Række smaa Lokalkæder, der indbyrdes saa skævt til hinanden, og som gjorde alt, for at det ene ikke skulde komme op over det andet. Hver for sig fyldte af Monopolets Aand anstrængte de sig for at ødelægge og skade hverandre. Og denne Aand fyldte da ogsaa de enkelte Individuer indenfor hvert Marked. Man havde sit paa det tørre og brød sig ikke om, hvordan det gik andre.

Det blev den fra det 16de Aarhundrede stadig stærkere Kongemagt, som fik til Opgave at faa Haand i Hanke med Lavene, og med denne Kamp begynder et nyt Afsnit i vort Haandværks Historie.

